

ÖRÖKSÉG

HERCEG JÁNOS

A HITET ÉS BIZAKODÁST ADÓ KÖLTŐ

(Búcsú Fekete Lajostól)

»Nekem mindig szükségem van alkotó hitedre és erődre« — írta 1929 nyarán Szenteleky a költő Fekete Lajosnak. És ezt a kijelentést nem szabad túlzott udvariasságnak tekinteni, ha mindjárt figyelembe is vesszük, hogy az induló vajdasági irodalom zászlóvivője a leveleiben igazán könnyen leküzdötte egyébként tartózkodó természetét, s akiket becsült és szeretett, azok iránt a rajongás se volt idegen tőle.

Vallomása minden bizonnyal őszinte volt, mert hit és erő dolgában csakugyan szüksége lehetett a költő jelenlétére. Aki itt írásra vállalkozott a húszas évek végén, annak erősnek kellett lennie és rendíthetetlenül hinnie a magyar írás nélkülözhetetlenségében. Hívök még csak akadtak volna az írástudók között, jóllehet csalódottságból és tespedt némaságból kellett felrázni a költők nagy részét már korábban, a Kéve néhány ívéhez is. Erősek is voltak, akik nagyobb távlatot vettek a világhoz, s ennél fogva fölényel néztek a vajdasági irodalomra. Haraszti Sándor és tanítványai a költészetben is csak eszközt láttak az osztályharchoz, Csuka Zoltán forradalmiságában pedig az európai izmusok formakísérlete kapott egyelőre nagyobb helyet.

Az első öntudatos kisebbségi költő Fekete Lajos volt. Nem voltak világmegváltó versei, még mintha a nemzetköziségről is lemondott volna attól kezdve, hogy a levert forradalom után itt keresett menedéket, s a bánáti Vlajkovácból való anyja után szülőházát is. A tanácsköztársaságnak se lehetett valami nagyon harcos katonája azon túl, hogy felesküdt rá és híven szolgálta. Árva fiú volt, a kőről és kenyérről szóló tanítás példájában nőtt fel, s úgy indult el az ugyancsak üldözött Ribár gépész lánya után a hontalanságba, hogy vele oszlassa majd el az árvaságát. Egybe is keltek úgyszólván gyerekejjel hamarosan, hogy attól kezdve a családi élet melegségében oldja fel a világ gondjait.

A bibliai szelíd szegénység is illett a magyar költőhöz az SHS királyságban, s Fekete Lajos száműzetése ott a Darányi telepen épp ezzel a szegénységgel és idegességgel lett hiteles és meggyőző vallomás a verseiben.

Az idő tájt a vajdasági költők vagy elvágódtak, mint Szenteleky, vagy az eljövendő forradalom ígézetében írták verseiket, Somogyi Páltól kezdve Laták Istvánig. Csak a megmaradást, a belenyugvást nem hirdette senki annyi hittel és erővel, mint Fekete Lajos. Ha van az ijesztő idegenségnek varázsa, hát a Fekete Lajosnak igen erős vonzása és varázsa volt. Mert meg kellett békülni vele, le kellett küzdeni, s elfogadni, mint otthon és hazát, hozzátéve — főleg a későbbi versekben! — beismerést és büntudatot is. A kék ködökből kibontakozó Fruška Gora, lábánál a füstöt pipáló cementgyárral, méhében a bányával, ahonnan megkínzott arcú szegényemberek serege bukkant fel esténként, a bányászoké, időnként már a költőt is csalogatva, hogy megosszanak vele munkát és kenyeret, éppúgy szerves része volt a lírai tájképnek, mint gyümölcsfáikkal a külvárosi kertek és a vékony érben folydogáló Csatorna a telepi házak alatt.

Ha lett volna olvasója a vajdasági irodalomnak, hát talán leginkább a Fekete Lajos költészete hatott volna rá az azonosulás erejével. Időt és lelkiállapotot tudott érzékeltetni, s egy közösségi magatartást kifejezni ezzel a helyhez és valósághoz kötött lírával. Azt tehát, amire az önállósuló kisebbségi irodalmat építették Erdélyben és Szlovénkóban is. Azt, amire Szentelekynek a programjához oly nagy szüksége volt!

Csuka Zoltán fáradhatatlan kezdeményezései, s az idegenségben is barátokat kereső közvetlensége, Szenteleky legendákkal övezett magánya és Fekete Lajos kitartó ragaszkodása a vidékhez, a magyarsághoz, a bácskai röghöz, ezek voltak azok az összetevők, melyek nélkül nem lett volna vajdasági irodalom.

Ezzel a vidéket és lelkiállapotot egyaránt kifejező lírával állt Fekete Lajos a távolabbi világ elé is. Mert ő volt az első, aki kapcsolatot teremtett a kisebbségi irodalom más központjaival. A kolozsvári Pásztortűzbe írt s a pozsonyi Magyar Helikonba, de nem idegenkedett az akkori pesti folyóiratoktól sem. A kilépés és bemutatkozás salvus conductusát azonban mindenkor az otthoni világról festett életképei biztosították, annak jeléül, hogy benn is meg kint is az volt az érdekes, írában és prózában egyaránt, ami egy ocsúdó néptörődék helyzetét, hangulatát és lelkiállapotát tudta kifejezni. Még szerelmes verseinek pátoszából is ez a realitás hallatszik ki legerősebben:

*Derengő csillagok és páralengető külvárosi
este kék fátyla alatt jött haza a társad,
akivel összekorbácsol, összehajt az élet
minden fáradt este,
mert örök törvény és nagy eskü van köztünk:
egy kisgyermek s egy kis falat kenyér . . .*

Ehhez az alázatos szegénységhez megfelelő külső is tartozott. A keskeny arcú, karcsú költő, oldalt fésült dús szőke hajával és kék szemével még nem volt harminc éves, amikor az itteni irodalmat megteremtő triászban a helyét elfoglalta. És mintha külső megjelenésében is benne lett volna kellő öntudattal viselt sorsa. Ilyen öntudattal indul-

hatott el alsókosályi sztánájáról időnként Kolozsvárra Bartalis János, aki nem kevesebb pátozzsal írta expresszionista himnuszait a földről, a magvetőről s a felkelő napról, és ugyanezzel a hittel kiáltotta el az »új arcú magyarok« eljövetelét egy másik kisebbségi környezetben Györy Dezső.

Közben az alig megindult Vajdasági Írás kimúlóban volt, s az új hazához leginkább ragaszkodó költő elvesztette menedékjogát a délszláv királyságban, kis családjával együtt áttették a határon. 1930-ban már Kispestről járt be legtöbbször gyalog a Nyugat szerkesztőségébe a munkanélküli segélyből tengődő vajdasági költő.

Mert az maradt változatlan. Erről a vidékről s az itteni világról a leghívebben ő tudósított verseiben. A tíz év, amit itt töltött, költői kibontakozásának korszaka volt, s hogy hazát cserélve hangot cserélni nem tudott, abban a pesti érdeklődésnek is része volt.

A Nyugat abban az esztendőben kezdte rendszeresen közölni a kisebbségi magyar költők és elbeszélők írásait, Babits Mihály oly sokszor hangoztatott — és időnként oly hiábavalónak tetsző! — elvének megfelelően, hogy magyar irodalom csak egy van, mint ahogyan magyar nyelv is egy van a világon. Vajdaságot a Nyugatban, és kevésbé előkelő folyóiratokban is, sokáig Fekete Lajos képviselte. Nemcsak azért, mert a legpallérozottabb hangú költőnk volt, még esztendőig jellemző kisebbségi attitűdje miatt is. És most már az egykor idegen világot egyszerre magáénak vallotta, a testvéri együttélésről éppúgy vallomást téve, mint a háborút elítélő, s azokban az években túlsúlyba került frontregények önböző pacifista panaszát a maga részéről is megvallva.

*» ... Meg ne csókoljátok a szánkat:
a mi szánk trombitált előré-t, hipp-hipp-hurrá-t.
A mi szánkon tajtékzott vérizű mámor,
harcí röhej s a mi szánk köpött a Kárpátokban
a magyar feszületre. Ne nevezeték édesapánknak:
szerb gyerekek gyomrát mi bicskáztuk ketté:
Sabácon ... Sabácon! ... «*

Pedig pár hónappal azelőtt, a Nyugat névtelen kritikusa, mintha kisebbségi sorshoz és túláradó emberszeretethez semmi érzéke se lett volna, egyetlen mondatban intézte el verseskönyvét, a Szent Grimaszt. Többedmagával, egy füst alatt. »A vaskos verseskötetre nagyon jellemző a címe: a fiatalság grimasza ez, mely mögött egyelőre nehéz látni az igazi arcot.«

Öt éven át a Nyugat legtöbbet közölt költői közé tartozott Fekete Lajos. 1934-ben Baumgarten-jutalmat is kapott. Nem díjat, csak jutalmat. De abból is kitelt az érdiligetű ház telke. És azzal aztán mintha ketté is tört volna Fekete Lajos költői pályája. Az, hogy »kisebbségi« már nem volt elég a Nyugathoz ajánlólevélnek. Illyés Gyula és Weöres Sándor méltatta, de aztán a már ritkán megszólaló Fekete Lajos kiszorult az irodalmi perifériákra, ahol rossz mellékkízzel verődött vissza

a »kisebbségi« szó, s a pátosz is Mécs László hanglejtését látszott követni. Megváltozott volna a Nyugat babitsi irodalompolitikája? Talán nem, csak az igényei nőttek meg, érzékenyebb formát követelt és kevesebb prófécíát. Jött egy nemzedék, amely a maga versélményét virtuóz könnyedséggel és eleganciával fogta össze. Már nem a »sorskérdések« kaptak primér szerepet a versben, mintha Ady példája végképp háttérbe szorult volna, s inkább Kosztolányi költészete mutatott volna utat.

Ellentmondásos évei voltak a magyar költészetnek. Mert amíg egyrészt lírai ellenforradalomról írtak, másrészt kifiltották a Nyugat lapjairól József Attilát, amikor pedig gyakran formai bravúrok is elegendők voltak a költői lovaggá ütéshez.

»Ma már nem lehet és semmiképpen se szabad ilyen laboratóriumi esztétizálást üzni és abszolút mércéket felállítani a fojtogatós, vigasztalan sorsban élő kisebbségek művészi megnyilvánulásainál« — írta vizsgálatával a debreceni Juhász Géza nem éppen elragadtatott kritikájára Szenteleky a költőnek, még mielőtt a Nyugat munkatársa lett volna. S nem sokkal később éppen ő az, aki egy másik kisebbségi költőnél, Mécs Lászlónál, meglátja az »üres rakétafényt« és az »olcsó tűzijáték-hamut majális után«.

Sajnos a harmincas évek végén Fekete Lajos esetében a Nyugatnál már nem volt elég a kisebbségi menlevél. Mert ő változatlanul megmaradt vajdasági költőnek. Amikor a pesti rádió hajlandóságot mutatott egy itteni irodalmi est megrendezésére, Fekete Lajos is helyet kért a műsorban, amit Szenteleky örömmel vett tudomásul. És még sokáig járta a magyar vidéki városokat, s lépett fel mint itteni költő a kisebbségi irodalmi esteken. A Kalangyának is megszűnéséig küldött verseket.

De tíz év előtt kiadott és egész életművét tükröztető válogatott versei közül már kihagyta azokat a szélesen áradó prózai verseket, melyekben kisebbségi hegyibeszéd és hanglejtés pátosza fojtotta el a tisztább költői hangot. Maga is érezte volna, hogy ha kezdetben eredetivé tette és felemelte, később óhatatlanul le is húzta önként vállalt konok regionalizmusa? Benne is felmerült a »benn és kinn« dilemmája? Mert tartósan, úgy látszik, mégse csupán helyzetrajzot adó és lelkiállapotot érzékeltető lírai jelentés tartja fenn egy költői életmű értékét. A helyi színek megsápadnak az időben, s az esprit actuel, amit Szenteleky ugyancsak fontosnak tartott, legfeljebb dokumentum marad. Ha csak nem újrateremtett fényvel ragyognak azok a helyi színek, mint Tamási Áron életművében!

Hogy azonban Fekete Lajos »alkotó hite és ereje« csodálatos szimbiózisként hatott a célt és értelmet kereső fiatal vajdasági irodalomra, azt Szenteleky Kornél halála előtti szép és szinte emberfeletti metamorfózisa bizonyítja. Nemcsak Havaséknak válaszolt ezzel az alkotó hittel, de mintha a költőnek is vissza akarta volna nyújtani a ragaszkodás példáját, mikor így írt: »Mi megyünk a magunk útján egyedül, segítéség, biztatás, bátorítás nélkül.«

S most, amikor gondolatban ott állunk az érdligeti temető frissen ásott sírjánál, hogy örökre elköszönjünk Fekete Lajostól, a régi vajdasági irodalomnak hitet és bizakodást adó alkotó egyéniségétől, hadd idézzünk kisebbségi élményt és emberséget leghívebben megszólaltató verséből:

*Beszédünk egére sötétebb csillagot
is szórt a pillanat: sötétebb lett a szó;
véres fővel menekvő harcosok
szelleme mintha feltámadt volna
letűnt századokból,
s itt robogna rajtunk keresztül e völgyben;
közös fájdalmunk, közös történelmünk
emléke mintha most ránk borulna, csöndben,
úgy feküdt mellünkre a szó:
Rigómező! ... Rigómező ... — nyögtem
magyarul, s ők szlávul zokogták a szélbe:
ó, Kosovo Polje ... ó, Kosovo Polje ...*

